

ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ (20–30-ті роки ХХ століття)

Як зазначено в Концепції краєзнавчої освіти та виховання (Київ, 2000), головна мета шкільного краєзнавства полягає у створенні умов для творчого, інтелектуального та фізичного розвитку особистості, впровадженні якісно нових форм і методів організації позашкільної життєдіяльності дітей та учнівської молоді, організації дозвілля та задоволенні освітніх потреб шляхом участі у пошуково-дослідницькій та туристсько-краєзнавчій, художній, декоративно-прикладній та інших видах творчості [7, с. 24]. На особливу увагу заслуговує досвід 20–30-х рр. ХХ ст. з використання в школах активних форм організації краєзнавчої роботи.

Теоретичні та практичні питання застосування різноманітних форм організації краєзнавчої роботи в загальноосвітніх навчальних закладах України у 20–30-х рр. ХХ ст. у своїх працях розглядали дослідники минулого (А. Большаков, П. Волобуїв, Ю. Герасимович, Н. Дмитрук, Є. Звягинцев, Є. Кленова, Л. Миловидов, П. Мостовий, А. Поляков, С. Русова, П. Сапунін, А. Ставровський та ін.) та сучасності (В. Бугрій, В. Мельниченко, В. Обозний, І. Прус, Н. Рудницька, Я. Серкіз та ін.).

Мета статті – охарактеризувати форми організації краєзнавчої роботи в загальноосвітніх навчальних закладах України у 20–30-х рр. ХХ ст.

Позакласна та позашкільна краєзнавча робота у 20–30-х рр. ХХ ст. характеризувалася використанням різних форм вивчення, дослідження особливостей рідного краю, організації дозвілєвої діяльності учнів, розвитку їх творчих здібностей, формування високих громадянських почуттів та моральних якостей. Така робота мала велике виховне значення, формувала патріотизм, підвищувала рівень духовної культури дітей і молоді.

На той час широко використовувалися масові й групові форми краєзнавчої роботи, які були тісно пов'язані та часто перепліталися. Масова краєзнавча робота включала в себе: вечори, олімпіади, вікторини, конференції, клуби, шкільні краєзнавчі куточки, кімнати й музеї, зустрічі з учасниками та очевидцями історичних подій, краєзнавчі ігри тощо. До групових форм позакласної краєзнавчої роботи належали гуртки, товариства, екскурсії, експедиції, лекторії, випуск рукописних збірок тощо.

Найпоширенішою груповою формою краєзнавчої роботи у 20–30-х рр. ХХ ст. були екскурсії, завдання яких полягало у вивченні відомостей про працю, природу, суспільство. Саме в цей час побутувала беззаперечна думка, що “одна година подорожі з товаришами-земляками однокласниками, під проводом навчателю, дасть багато більш, ніж десять годин читання, хоч би й хорошого підручника по краєзнавству” [13, с. 2]. Великого значення такій формі роботи надавала С. Русова: “Бачити власними очима, пережити вражіння – от що нова педагогіка кладе фундаментом освіти для учнів, і цим вимогам найкраще задовольняють шкільні екскурсії, розумно обставлені. Вони єднають школу з справжнім життям, ...” [12, с. 25].

У дожовтневий період у школі існувала класифікація екскурсій відповідно до навчальних предметів: біологічні, географічні, культурно-історичні, літературно-художні, соціально-політичні й технічні. Така класифікація була неприйнятною у школі на початку 20-х рр. ХХ ст., оскільки замість навчальних предметів були запроваджені комплекси. Тому типологію екскурсій було змінено, і вона виглядала так: екскурсії виробничі (під час яких вивчали трудову діяльність людей у природі та суспільстві); екскурсії комунальні, кооперативні та екскурсії до музеїв (як допоміжні в екскурсіях перших двох типів) [2, с. 62]. На думку Л. Миловидова, ця класифікація не зовсім відповідала новим вимогам школи. Автор був переконаний, що екскурсії потрібно поділяти за об'єктами дослідження: до лісу, до миловарні, до міста та ін. [9, с. 62–63].

Екскурсії в трудових школах досліджуваного періоду не були просто прогулянками, розвагами, перервою в навчально-виховному процесі. Вони не мали випадкового характеру, а були частиною шкільної роботи. Робота під відкритим небом на шкільному городі, у саду або в лісі була продовженням попередньої класної роботи або початком нової, яка була результатом обробки зібраного матеріалу [10, с. 2].

До проведення й організації екскурсій у 20–30-х рр. ХХ ст. педагоги, вчені, дослідники, краєзнавці ставилися надзвичайно серйозно, намагаючись дати їм належне теоретичне обґрунтування, розробили методiku проведення, що допомогла б у роботі учителям. Наприклад, на запитання про те, що вивчати за допомогою екскурсії і як її проводити, Н. Крупська писала: “Оскільки схеми програм I і II ступеня загострені на сучасність, на навколишню дійсність, то й екскурсії повинні ставити собі за мету вивчення цієї дійсності, вивчення сучасності” [8, с. 48]. Що стосується другого запитання, а саме як потрібно проводити екскурсії, то Н. Крупська пропонувала проводити їх кількома етапами.

Перший етап – підготовка до екскурсії:

- учні мають бути психологічно підготовлені;
- кожну екскурсію потрібно заздалегідь обговорити з дітьми;
- обговорити разом з ними план екскурсії й обґрунтувати його.

Другий етап – робота під час екскурсії:

- учні повинні робити в своїх записниках нотатки, малюнки, складати плани тощо;
- до записників вносити запитання, які виникли під час екскурсії, та свої міркування.

Третій етап – підбиття підсумків:

- після екскурсії необхідно провести колективне обговорення побаченого й почутого, обмінятися враженнями, обговорити питання, які виникли в дітей у зв'язку з екскурсією, підсумувати обговорене;
- треба, щоб усе закінчилося якою-небудь колективною роботою, спільно написаним твором, спільно складеною діаграмою, виготовленням моделей, влаштуванням виставки [8, с. 51–53].

У процесі проведення екскурсій велика відповідальність покладалася на вчителя. Адже йому необхідно достатньо добре підготуватися до кожної екскурсії, а після її закінчення використати зібраний матеріал у навчально-виховному процесі. Для того, щоб ознайомити своїх учнів з рідним краєм, щоб доцільно влаштувати краєзнавчі навчальні екскурсії й брати участь у створенні музею, самому вчителю треба було добре знати свій край [5, с. 75].

До обов'язків учителя входило: направляти учнів на збір матеріалу, навчати систематизувати цей матеріал і всебічно використовувати його в інтересах подальших класних занять. Завдання вчителя: шляхом екскурсій розвивати дитячу допитливість в усвідомлену зацікавленість, в уміння помічати та послідовно спостерігати [5, с. 64–65].

Добре організована екскурсія, за словами С. Русової, це спроба в справі розвитку здатності дітей до практичного життя. Завдання екскурсії вона визначала як "...навчання не тільки дивитись навкруги себе, а й бачити усякі з'явища в усіх деталях, придивлятися до цих з'явищ і розуміти їх зв'язки межи собою, і зв'язок їх з тою сферою, в якій вони утворилися" [12, с. 26–27].

Крім екскурсійної форми, у 20–30-х рр. ХХ ст. широко використовувалася експедиційна. Експедицію як форму краєзнавчої роботи А. Большаков пов'язував з вивченням околиць науковими силами центрів. Деякі експедиції ставили своїм завданням вивчення одного спеціального питання (теми) або ряду питань, комплексу тем. Можна на околиці, переконаний дослідник, проводити екскурсії, але їх не можна назвати експедиціями. З іншого боку, експедиційна форма краєзнавчої роботи може мати місце і в межах невеликого району [1, с. 178].

Перед краєзнавцями стояло питання: за якими ознаками відрізнити екскурсію від експедиції? Відмінність між цими формами пояснив А. Большаков: "Якщо ми самі або з яким-небудь колегою по роботі відправляємося з дослідницькою метою в поле, на околицю села або в поле сусіднього села, то таку подорож будь-хто назве екскурсією, а не експедицією. Якщо ж з дослідницькими цілями вирушають у далеко відокремлений кінець своєї ж волості, наприклад, верст за 25–30 і там перебувають не декілька годин, а декілька днів, то цю мандрівку вчений називає експедицією" [1, с. 179].

У 1920–1930-х рр. у шкільній краєзнавчій роботі надзвичайно активно використовували таку форму, як краєзнавчий гурток. Навіть невеликий гурток, за словами Є. Клетнової, створений у стінах однієї школи та в межах вивчення якої-небудь волості, села, міста, навіть його частини, але, головне, поставлений старанно й розумно, зможе принести суттєву користь [6, с. 7].

Н. Дмитрук зазначав, що "...створення краєзнавчого гуртка при школі дає можливість проведення великої і цінної роботи. Участь у цій роботі привчає учнів до активної роботи, згодом набуваючи практики, знань. Беручи участь у загальній краєзнавчій роботі шкільний колектив допомагає культурно-громадській справі з вивчення краю" [4, с. 61].

Краєзнавчий гурток створювали з метою систематичного вивчення місцевого виробництва. Цим гуртком мали керувати особи, які спеціалізувались в одній із галузей краєзнавства: природа, економіка, суспільствознавство. Наступним етапом після створення краєзнавчого гуртка було складання плану вивчення всього району (волості), розподіл завдань та обробка зібраного матеріалу. Здобутий матеріал у формі щоденників, записок, малюнків, моделей, зразків того чи іншого виробництва в різних його стадіях мав бути осередком спочатку шкільного, а потім і районного музею місцевого краю [2, с. 64–65].

Діяльність гуртка, як вважав Ю. Герасимович, повинна проходити кілька етапів: створення, складання плану, розподіл завдань, обробка зібраного матеріалу. Тобто робота гуртка мала будуватися таким способом, щоб у процесі дослідження місцевих форм виробництва, господарства учень набував певних навичок орієнтації дослідження й краєзнавчого обстеження місцевості [3, с. 63].

Щодо віку дітей, які входили до гуртка, то, за словами П. Сапухіна, “...його можна не обмежувати. Гурткова праця доступна кожній дитині шкільного віку. Треба тільки залежно від віку застосовувати відповідні методи” [14, с. 112].

Намагаючись певним чином координувати гурткову роботу краєзнавців, поширювати досвід, інформацію, періодично скликали наради краєзнавчих гуртків [11, с. 16]. Саме на таких нарадах часто порушувалася проблема створення краєзнавчих музеїв у школах, адже під час краєзнавчої роботи вчителів та учнів – екскурсій, експедицій – збиралась велика кількість матеріалу, який потрібно було десь зберігати, щоб потім використовувати під час навчально-виховного процесу в школі. Оптимальним варіантом для зберігання цього матеріалу міг стати шкільний краєзнавчий музей.

Часто шкільні краєзнавчі музеї засновували самі учні трудових шкіл. Вони докладали неабияких зусиль для збирання матеріалу екскурсійно-дослідним методом та оформляли необхідну документацію. У збиранні експонатів для шкільного краєзнавчого музею особливе значення мала самодіяльність учнів, яка без визначених завдань та настанов учителя була б малоефективною. Учитель у цій справі був наставником та помічником. “В музеї, – писав А. Дзенс-Литовський, – учитель бере багато потрібного матеріалу й устанавлює послідовність дослідчої роботи. Тут-же збираються й зберігаються наскільки можливо і практичні наслідки работ краєзнавства – описи, досліді, матеріали зібрані на екскурсіях, колекції й т. ін. Ця дуже велика робота мусить бути постійною, тією роботою, що повторюється з року в рік. Увесь зібраний матеріал треба розібрати, систематизувати, аби ним можна було користуватись. Звичайно, для предметів місцевої природи не потрібно ні дубових шаф, ні скляних витрин – прості саморобні столи, полиці, стільці повинні замінювати музейну меблю. Класні кімнати, коридори, підлокітники – кращі музейні зали місцевого краю” [2, с. 79]. Із цими твердженнями погоджувався П. Волобуїв і наполягав на тому, що “...їх слід покласти в основу нашої краєзнавчої праці” [2, с. 63].

Організацію музею місцевого краю А. Большаков називав однією з найважливіших форм краєзнавчої роботи. Ще не так давно, писав дослідник, багато із місцевих музеїв збирали різного роду рідкісні речі, які мали яке-небудь, пряме або опосередковане, відношення до визначеного району [1, с. 179–180]. У 20–30-х рр. ХХ ст. музей місцевого краю вважався закладом, який, з одного боку, мав своїм завданням за допомогою експонатів відтворити картину місцевого краю, як минулого, так і сучасну; а з іншого – треба було розгорнути широку та змістовну науково-дослідну роботу з постійного вивчення свого краю [1, с. 180].

Особливою ознакою шкільного музею був обраний ним тематичний напрям. Дослідники шкільного краєзнавства виділяли такі профілі шкільних музеїв: історичний, мистецтвознавчий, літературний і краєзнавчий. Більшість шкільних музеїв були краєзнавчими, оскільки мали широкі можливості для збирання відповідного матеріалу, пізнання історії, природи (фауни і флори, ґрунтів) рідного краю. Важливим також було визначення кордонів збирання й дослідження експонатів: вони мають охоплювати невелику територію. Наповненням шкільного музею відповідними експонатами займалися вчителі та учні, саме тому територіальні межі повинні бути такими, щоб була можливість дослідити край самостійно без допоміжних засобів пересування.

Процес створення музею, який Я. Серкіз поділяє на кілька етапів, є важливим моментом у виховній роботі:

1) комплектування експозиції, невеликої виставки на певну тему, яка й визначить профіль музею;

2) комплектація експозиційних вузлів, складання тематико-експозиційного плану і створення експозиції музею для масового ознайомлення та використання в навчально-виховній роботі;

3) чіткий облік уже зібраних експонатів і тих, що надходять [15, с. 88].

Весь зібраний краєзнавцями матеріал розбирався та систематизувався, щоб ним зручно було користуватися кожному, хто виявить таке бажання [6, с. 11]. Після систематизації та комплектування зібраний краєзнавчий матеріал давав змогу учителям ширше застосовувати краєзнавчий принцип у навчально-виховному процесі. Основною засадою організації шкільних краєзнавчих музеїв була активність та трудова діяльність учителів і учнів, у результаті чого музеї поповнювалися краєзнавчим матеріалом.

Висновки. Як бачимо, масові та групові форми організації краєзнавчої роботи (експедиції, екскурсії, гуртки, музеї) сприяли пробудженню активності дітей, вчили знати й любити свій край, формували дослідницькі вміння, виховували почуття відповідальності не лише за свої вчинки, а й моральні цінності.

Література

1. Большаков А.М. Введение в краеведение / А.М. Большаков ; [предисл. акад. С.Ф. Ольденбурга]. – Ленинград : Прибой, 1929. – 208 с.

2. Волобуїв П. Краєзнавство в трудовій школі / П. Волобуїв, П. Мос-товий. – Х. : ДВУ, 1926. – 101 с.

3. Герасимович Ю. До організації краєзнавчого гуртка при трудшколі / Ю. Герасимович // Радянська освіта. – 1929. – № 11. – С. 63–64.
4. Дмитрук Н. Практична участь освітян у краєзнавчій роботі / Н. Дмитрук // Радянська освіта. – 1929. – № 11. – С. 54–63.
5. Звягинцев Е.А. Родиноведение и локализация в народной школе / Е.А. Звягинцев. – М. : Народный учитель, 1919. – 96 с.
6. Клетнова Е.Н. Изучение родного края / Е.Н. Клетнова. – М. ; Петроград : [б.в.], 1923. – 49 с.
7. Концепція краєзнавчої освіти та виховання : (шкільної, позашкільної, вищої педагогічної) / [уклад. В.В. Обозний] ; МОН Укр., Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К. : Наук. світ, 2000. – 47 с.
8. Крупська Н.К. Вибрані педагогічні твори : в 10 т. / Н.К. Крупська ; [за ред. М.К. Гончарова та ін.]. – К. : Рад. школа, 1963. – Т. 3 : Навчання і виховання в школі. – 754 с.
9. Миловидов Л. Краєзнавство в школі : зміст та методи праці / Л. Миловидов. – Х. : [б.в.], 1929. – 148 с.
10. Объяснительная записка к колонне “Природа” для семилетней школы сельского типа // ЦДАВО України. – Ф. 166, оп. 4, спр. 351, 87 арк.
11. Росіянин. Краєзнавство і школа / Росіянин // Радянська школа. – 1928. – № 10. – С. 12–16.
12. Русова С. Шкільні екскурсії і їх значіння / С. Русова // Світло. – 1911. – № 8. – С. 25–34.
13. С.Г. Нові методи навчання / С.Г. // Влада праці. – 1923. – 14 грудня. – С. 2.
14. Сапухін П. Дослідницька робота що до вивчення історії місцевого краю / П. Сапухін // Шлях освіти. – 1925. – № 11. – С. 111–128.
15. Серкіз Я. Історичне краєзнавство : навч.-метод. посіб. / Я. Секіз. – Л. : Львівський обласний науково-методичний інститут освіти, 1995. – 96 с.

ВОЛКОВА Н.П.

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ КЕРІВНИКА ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Управлінська діяльність керівника школи в сучасних умовах є поліфункціональною, полідіяльнісною й професійною, зміст якої виходить за межі педагогічних знань і потребує належного рівня сформованості професійно важливих якостей (далі – ПВЯ) як складової його професійної компетентності. Ця проблема розглядалась у працях Л. Карамушки, Н. Коломінського, В. Маслова, В. Олійника, Л. Пермінова та ін.

Мета статті – проаналізувати витоки, передумови розвитку ПВЯ керівника школи.

Аналіз літератури свідчить про те, що проблема професійних якостей особистості була актуальна ще в глибоку давнину завдяки виникненню поділу праці. У середині III тис. до н. е. в Давньому Вавилоні проводили іспити випу-